

Jasna Jeličić - Radonić

Ara Tita Flavija Lucilija iz Salone

Jasna Jeličić - Radonić
HR, 21000 Split
Ministarstvo kulture
Uprava za zaštitu kulturne
baštine
Konzervatorski odjel u Splitu
Porinova 2
jjelicic-radonic@konst.htnet.hr

UDK: 904:726.825(497.5 Solin)"01"
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 5. 5. 2006.
Prihvaćeno: 26. 5. 2006.

Ara Tita Flavija Lucilija otkrivena je kao spolij u prvoj kuli s južne strane Andetrijskih vrata (*Porta Andetria*) tijekom zaštitnih arheoloških istraživanja 2001. godine. Nadgrobni spomenik svomemu patronu podiže oslobođenik Tit Flavije Eulog. U natpisu na pročelju are navodi se Lucilijev *cursus*. On je iz vojne službe centuriona Osme dobrovoljačke kohorte (*cohors VIII Voluntariorum*), koja je u to vrijeme bila u Dalmaciji, regrutiran u *equites singulares* Augusti u Rimu. Dvije njegove vojne službe raspoznaju se na bočnim stranama spomenika. Izvanredan primjer vojničkog nadgrobnog spomenika u tradiciji uobičajene vojne ikonografije nastao je u salonitanskim klesarskim radionicama u prvoj polovici 2. st. te bio postavljen na istočnoj salonitanskoj nekropoli.

Ključne riječi: vojnička ara, centurio Coh VIII Vol., vexilarius equitum singularium Augusti, summus curator equitum singularu Augusti, Salona, prva polovica 2. st.

Novim prstenima bedema utvrđuju se godine 170., za cara Marka Aurelija, prostrani suburbiji s istočne i zapadne strane prvobitne gradske jezgre Salone. Pod pritiskom prvih barbara, Kvada i Markomana, na granice Rimskog Carstva organiziraju se lokalno stacionirane ili posebno detaširane vojne jedinice, kojima je povjereno podizanje gradskih zidina. Kako je navedeno na natpisima postavljenima na zidnom plaštu sjevernih bedema, određene segmente zidina i pojedine kule izgradili su vojnici Prve i Druge delmatske kohorte, te legije Druge Pije i Treće Konkordije.¹ Proširenjem grada u istočnom i zapadnom smjeru - tzv. *Urbs orientalis* i *Urbs occidentalis*, bilo je potrebno izmjestiti dijelove nekropola koji su ostali unutar novih gradskih cjelina. Naime, od *Porta Caesarea*, najstarijih gradskih vrata, vodila je glavna cesta koja se račvala u dva osnovna pravca, istočni i južni, a od tzv. *Porta Graeca* cesta je vodila prema zapadu i uz nju su bile formirane nekropole. Istraživanja najstarijih dijelova salonitanskih nekropola nisu nikad provedena. Uglavnom slučajno otkriveni nalazi pružaju sporadične podatke o vremenu njihova nastanka i pravcima širenja. Brojni nadgrobni spomenici najranijih groblja upotrijebljeni su kao građevinski materijal prijeko potreban za ubrzanu gradnju bedema i na taj su način postupno izmješteni iz novih gradskih areala. Mnogi primjerci uzidani u gradske zidine i kule ostali su sačuvani dajući dragocjene podatke o prvim stoljećima antičke Salone.²

Tijekom zaštitnih arheoloških istraživanja u jesen 2001. godine na Bilankuši, gdje je u središtu vitalnoga prometnog raskršća izgrađen novi kanalizacijski kolektor, otkriveni su u neposrednoj blizini Andetrijskih vrata (*Porta Andetria*) dijelovi istočnih gradskih bedema i jedna kula. To je prva kula s južne strane gradskih vrata koja je ucrtana na Dyggveovim tlocrtima Salone,³ te je očito bila vidljiva u to doba. Danas se pruža većim dijelom ispod važne prometnice koja vodi prema Klisu, te je na rubu ceste u kanalu predviđenom za postavljanje kolektora otkriven samo njezin istočni zid. Kula je građena od velikih kamenih blokova među kojima su bili uzidani nadgrobni spomenici kao spoliji. Na jugoistočnom uglu otkrivene kule, u trećem redu od razine temeljne stope, bio je kameni blok s reljefnim prikazom uokvirenim jednostavnom rubnom profilacijom. Vidljiva je bila jedna od bočnih strana nadgrobnog spomenika Tita Flavija Lucilija, čiji se natpis nalazi na pročelju. To je ara visoka 138 cm, široka 114 cm, debljine 73 cm. Natpis je uokviren jednostavnom profilacijom i sastoji se od 12 redova sa slovima različitih visina (u prvom redu su slova 10 cm, u drugome su 8 cm, u trećem su 5 cm, u četvrtom i petom su 4 cm, u šestom su 3,5 cm, u sedmom i osmom su 3 cm, u devetom su 7 cm, u desetom i jedanaestom su 4 cm, a u dvanaestom su 3 cm). Isklesan je u kapitali i glasi:

T ›FL ›T ›F› POL ›CASTR›
LVCILIO›
VEXILLARIO EQVITVM SING
AVG ›SESQVIPLICARIO ›EIVSD › NVMERI›
5 DVPLICARIO ›ET ›SVMOCVRAT›
EQVIT ›SING ›AVG › › › COH ›VIII › VOL›
HONESTA › MISSIONE › COMMODIS › ACCEPT ›
OMNIBVS › AB › IMP › HADRIANO › AVG›
T › FL › EVLOGVS › LIB›
10 ET › HERES › VIVVS FECIT › EX › VO
LVNTATE › SVA› ET› SIBI› ET ›LIBERT
LIBERTABVSQ› SVIS ›POSTERISQ› EORVM

T(ito) FL(avio) T(iti) F(ilio) POL(lia) CASTR(is) ili CASTR(ensi)
LVCILIO
VEXILLARIO EQVITVM SING(ularium)
AVG(usti) SESQVIPLICARIO EIVSD(em) NVMERI
DVPLICARIO ET SVMMO CVRAT(ori)
EQVIT(um) SING(ularium) AVG(usti) centurioni COH(ortis) VIII
VOL(untariorum)
HONESTA MISSIONE COMMODIS ACCEPT(is)
OMNIBVS AB IMP(eratore) HADRIANO AVG(usto)
T(itus) FL(avius) EVLOGVS LIB(ibertus)
ET HERES VIVVS FECIT EX VO
LVNTATE SVA ET SIBI ET LIBERT(is)
LIBERTABVSQ(ue) SVIS POSTERISQ(ue) EORVM

Titu Flaviju Luciliju, Titovu sinu, iz polijskog tribusa Kastraninu, zastavniku konjaničke straže
Careve s jednim i po sljedovanjem, u istoj postrojbi
s dvostrukim sljedovanjem i vrhovnom kuratoru
Careve konjaničke straže, centurionu Osme dobrovoljačke
kohorte,
časno otpuštenom pošto je primio sve
nagrade od imperatora augusta Hadrijana.
Tit Flavije Eulog oslobođenik
i nasljednik načini za života po
vlastitoj odluci sebi, oslobođenima
i oslobođenicama svojim i njihovim potomcima.⁴

Nadgrobni spomenik Titu Flaviju Luciliju podigao je njegov oslobođenik Tit Flavije Eulog. S obzirom na gentilicij Flavijevaca Tit Flavije Lucilije pripadao je obitelji kojoj je dano građansko pravo za Vespazijana ili jednog od njegovih sinova u kasnom 1. stoljeću. Lucilije je bio upisan u polijski tribus iza kojeg se obično navodi kognomen i potom oznaka njegova domicila, Kastranin. Uobičajeni raspored vjerojatno je izmijenjen da bi se ime patrona na natpisu bolje istaknulo te je stoga kognomen ispisan u drugom redu. *Praenomen* i *nomen gentile* svog gospodara dobiva oslobođenik Eulog koji staro osobno ime zadržava kao kognomen.

1 CIL III 1797, 1980, 6374, 8570; Lanza 1856, str. 13-14; Carrara 1991, str. 126-128; Dyggve 1928, plan B; Jeličić-Radonić 1997-1998, str. 5-36.

2 Cambi 1985-1986, str. 61-107; Miletić 1990, str. 163-194; Miletić 1989, str. 49-70; Miletić 1992, str. 21-50; Mardešić 2003, str. 503-511.

3 Dyggve 1928, plan B.

4 Zahvaljujem prof. dr. Bruni Kuntić - Makvić na pomoći oko prijevoda.

Nomen plebejskog gensa Flavijevaca vrlo je rasprostranjen, osobito u podunavskim provincijama i Africi, a zastupljen je u velikom broju i u Dalmaciji.⁵ Kognomen Eulog, izvorno vlastito ime bivšega roba, ukazuje na njegovo podrijetlo iz grčkoga dijela Carstva.

Na natpisu se navode vojne funkcije Tita Flavija Lucilija, njegov *cursus*. On je bio *vexillarius equitum singularium Augusti*, zastavnik carske konjaničke straže. *Equites singulares Augusti* uveo je car Trajan. Ta carska konjanička straža nastala je regrutiranjem najboljih vojnika iz pomoćnih provincijskih jedinica, kohorta ili ala, a bila je stacionirana na Celiju u Rimu. U Trajanovo i Hadrijanovo doba celijska vojarna broji 768 ljudi. Za Septimija Severa dodana je još jedna kohorta od 512 ljudi, a bila je na nekom drugom mjestu. *Equites singulares Augusti* ukinuti su sredinom 3. st. za cara Galijena.⁶

Kako je istaknuto na natpisu, Lucilije je bio *sesquiplicarius* i potom *duplicarius* iste carske konjaničke straže. To znači da je dobivao jedno i po sljedovanje odnosno dvostruko sljedovanje, kako to objašnjava Vegecije u opisu vojnih vještina (P. Flavii Vegeti Renati Epitoma rei militaris, Lib. II, 7):⁷ *Duplares, sesquiplares: duplares duas, sesquiplares unam semis consequabantur annonam. Candidati duplares, candidati simplares. Hi sunt milites principales, qui privilegiis muniuntur.*

Lucilije je bio i *summus curator equitum singularium Augusti* - vrhovni kurator, tj. časnik zadužen za logistiku carske konjaničke straže. Posljednja Lucilijeva vojna funkcija navedena na natpisu jest *centurio cohortis VIII Voluntariorum*, centurion Osme dobrovoljačke kohorte. *Cohors VIII Voluntariorum civium Romanorum* iz Augustova je razdoblja i već je za Batonova ustanka stigla u Dalmaciju. U 1. st. bila je stacionirana u Andetriju, a od sredine 2. st. nalazi se u vojnom logoru u Tiliriju. Brojni su natpisi njezinih vojnika, od kojih je posljednji jednog centuriona (CIL III 2706=9724) prema kojem se može zaključiti da je kohorta bila u sastavu tilurijskog logora do sredine 3. st. U 4. st. kohorta se nalazila u Arabiji.⁸

S obzirom na redoslijed navedenih vojnih funkcija Tita Flavija Lucilija, od one najviše postignute - *vexillarius equitum singularium Augusti*, koja je prva ispisana, te potom *summus curator equitum singularium Augusti*, i one najniže, centuriona *cohortis VIII Voluntariorum*, očito je njegov *cursus* iznesen inverznim redom, što je primijenjeno na mnogim spomenicima. Vjerojatno je Lucilije s funkcije centuriona Osme dobrovoljačke kohorte, tada stacionirane u Dalmaciji, regrutiran u carsku konjaničku stražu na službu u Rimu gdje je bio zadužen za logistiku kao *summus curator equitum singularium Augusti*. Kao istaknuti vojnik postao je zastavnik iste carske konjaničke straže. Na toj najvišoj funkciji dobio je istaknute povlastice - *vexillarius equitum singularium Augusti sesquiplicarius eiusdem numeri duplicarius*. Vojnu karijeru završio je časnim otpustom pošto je primio sve nagrade od cara Hadrijana, upravo u toj najvišoj funkciji, koja je stoga prva navedena na natpisu.

Na nadgrobnom spomeniku koji je svom patronu podigao oslobođenik i nasljednik Tit Flavije Eulog ne samo da su nabrojene Lucilijeve vojne funkcije na pročelju, nego su one i oslikane reljefnim prikazima na bočnim stranama. Kao i natpis, ukrasni reljefi su uokvireni jednostavnom profilacijom. S lijeve strane nalazi se u plitkom reljefu vojna zastava - *vexillum*. Nažalost, donji dio reljefa je znatno oštećen prilikom sekundarne upotrebe spomenika koji je bio uzidan u kulu bedema. S obzirom na Lucilijeve vojne funkcije, vjerojatno je bio prikazan *vexillarius equitum singularium Augusti*. Naziru se linije konjske figure i kopita konjskih nogu, iznad koje se izdiže vojnička zastava. Je li pokraj konja lik pripadnika jedinice *eqvites singulares Augusti* kao na jednoj steli iz 3. st. u Rimu ili je u pitanju konjanik, nije moguće razaznati. Na suprotnoj lijevoj strani spomenika prikazan je centurion, ilustrirajući Lucilijevu vojnu funkciju u Osmoj dobrovoljačkoj kohorti. Premda je prilikom sekundarne upotrebe i taj reljef otučen, nazire se lik centuriona. On u desnoj ruci drži karakterističan centurionski štap *vitis*, kojim su centurioni zapovijedali.⁹ Poviše lika centuriona s njegove lijeve strane bila je prikazana u reljefu glava još nekog lika od kojeg je sačuvan samo neznatni dio frizure.

Ara Tita Flavija Lucilija izduženi je kameni kvadar ukrašen jednostavnom rubnom profilacijom koja uokviruje natpisno polje na pročelju i reljefne prikaze na bočnim stranama. To je već razvijeni oblik nadgrobnog spomenika u obliku are koji se javljaju od sredine 1. st. pod utjecajem žrtvenika, kako je istaknuo Nenad Cambi na zadarskom primjeru are Julije Kvjete i žrtvenika posvećenog Jupiteru.¹⁰ Are se izrađuju u domaćim klesarskim radionicama usporedo sa stelama, uobičajenim nadgrobnim spomenicima ranih rimskih nekropola. Početkom 2. st. one postupno prevladavaju i postaju središnjim spomenicima grobnih parcela, što je potvrđeno istraživanjima zapadne salonitanske nekropole; promjenom sepulkralnog ritusa postupno ih

⁹ Goldsworthy 2003, str. 68-73.

¹⁰ Cambi 2005, str. 55-57, sl. 73, 74; Maršić 2005, str. 25-52.

Slika 1.a
Bočne strane nadgrobnog spomenika Tita Flavija Lucilija

zamjenjuju sarkofazi, a u doba Severa nestaju iz upotrebe. Kako to pokazuju dobro sačuvani primjeri, na zasad najbolje poznatoj zapadnoj nekropoli are su dominirale grobnom parcelom, obično podignute na zidanim visokim postoljima. U početku su to jednostavni kameni kubusi samo s natpisima na pročelju, ukrašeni na rubovima bogatim ornamentalnim vrpčama biljnih vitica, najčešće akantusa različitih oblika, a potom motivom stabljika vinove loze i grozdova. Na bočnim stranama javljaju se postupno reljefni prikazi. Na primjeru are Pomponije Vere s kraja 1. ili početka 2. st., koja je bila uzidana u zapadne gradske zidine, prvi put se susreće par erota s izvrnutom bakljom na bočnim stranama. Upravo se taj motiv dugo zadržava na salonitanskim nadgrobnim spomenicima, posebice arama, a primjenjuje se često i na sarkofazima. Ponekad se i na jednoj strani nalazi erot s izvrnutom bakljom, a na drugoj erot s diptihom, kao na ari Kvinta Etuvija Kapreola. Umjesto erota, može biti prikazan mladić odjeven u orijentalnu odjeću s frigijskom kapom na glavi i pastirskim štapom, kao na ari Kvinta Eronija Firmina.¹¹

¹¹ Bulić 1903, str. 3-9, T. III. IV.; Cambi 2005, str. 65, 66, sl. 93; str. 81-82, sl. 116; str. 88, sl. 127; str. 101-105, sl. 149, 150.

Slika 1.b

Ara Tita Flavija Lucilija proizašla je iz klesarske radionice koja je slijedila razvojni pravac svojstven ikonografiji vojničkih nadgrobnih spomenika. S istočne salonitanske nekropole potječe monumentalni primjer, stela arhitektonskog tipa vojnika VII. legije Kvinta Metija Valenta, izrađena u duhu vojničkih stela klesarskih radionica vojnog logora u Tiliriju. Ispod zabata s akroterijima u obliku lavova nalazi se friz s reljefnim prikazom različitog oružja. U niši je portret pokojnika odjevenog u vojnički sagum ispod kojeg je tabula s natpisom. Donji dio stele isklesan je u obliku vrata (*Porta Inferi*) s četiri kasetona u kojima su elementi zvekira i ručke za otvaranje vratnica.¹² Stela Gneja Domicija, također vojnika VII. legije, uzidana u grobljansku kapelu u Gardunu, ukrašena je sličnim motivima. Tu je friz oružja iznad natpisa i prikaz vrata razdijeljenih uobičajenim kasetonima u donjem dijelu, s reljefnim zvekirima u obliku lavljih glava s alkama i dva lika u orijentalnoj odjeći. U kasetonima podzemnih vrata na steli vojnika II. kohorte Kiresta, sekundarno uzidane u jednoj kasnoantičkoj grobnici kod Dicma, prikazani su luk i strelice, te tobolac. Na nadgrobnjoj steli sekundarno upotrijebljenoj kao prag vrata crkve u Gardunu,

¹² Cambi 1985-1986, str. 80-81, sl. 4; Cambi 2005, str. 53-55, sl. 69.

Slika 2.
Ara Tita Flavija Lucilija uzidana u prvu kulu s južne strane Andetrijskih vrata (Porta Andetria)

Slika 3.
Natpis na pročelju are Tita Flavija Lucilija

prikazan je u gornjem dijelu, iznad natpisa, koji se nije sačuvao, konjanik u galopu. U donjem dijelu su kasetirana vrata sa zvekirima i likovima tugujućih Orijentalaca. S obzirom na izgled stele i prikaz konjanika, to je očito nadgrobni spomenik vojnika neke konjaničke jedinice.¹³ Prve vojničke are, poput one vojnika VII. legije Marka Titija, pronađene uz istočne bedeme na Gradini, osim natpisa u tabuli na pročelju imaju na jednoj bočnoj strani reljefni prikaz vrata (*Porta Inferi*) s četiri kasetona.¹⁴ Na arama se preuzimaju i nasljeđuju motivi s već ustaljene ikonografije ranijih vojničkih stela, što je primijenjeno i na nadgrobnom spomeniku Tita Flavija Lucilija.

Ara Tita Flavija Lucilija bila je uzidana u prvoj kuli s južne strane Andetrijskih vrata (*Porta Andetria*), u čijoj blizini su nedavno pronađene dvije nadgrobne stele vojnika VII. legije, s uobičajenom vojničkom ikonografijom. Pored monumentalne stele arhitektonskog tipa vojnika VII. legije Kvinta Metija Valenta otkrivena je i stela jednostavnijeg oblika, Kvinta Valerija, vojnika iste legije. Na osnovi tih nalaza i are vojnika iste legije Marka Titija,

pronađene unutar Gradine uz istočne bedeme, Nenad Cambi je pretpostavio postojanje vojničkoga groblja VII. legije na istočnoj salonitanskoj nekropoli upravo u blizini Andetrijskih vrata (*Porta Andetria*). Navedeno groblje je, po njegovu mišljenju, moglo biti napušteno odlaskom legije na dunavski limes oko 50. godine, ali ne isključuje mogućnost korištenja i za vojnike drugih manjih jedinica.¹⁵ Tim primjercima vojničkih nadgrobnih spomenika mogu se pribrojiti i stela Gaja Asurija, vojnika iste legije, kao i ona vojnika Lucija Bebija, na čijem natpisu nije sačuvana oznaka vojne jedinice, pronađene u neposrednoj blizini Andetrijskih vrata (*Porta Andetria*).¹⁶

Nažalost, istraživanja salonitanskih nekropola, osobito najstarijih dijelova, koji su ostali unutar novih gradskih cjelina, postupno uklonjeni i uglavnom upotrijebljeni kao spoliji prilikom gradnje novih gradskih zidina ili drugih građevina, nisu nikad sustavno provedena osim u jednom dijelu zapadne nekropole. Analizom dosad poznatih pravaca pružanja najvažnijih nekropola

koje su pratile glavne prometne pravce i rekonstrukcijom njihovih nadgrobnih spomenika sporadično pronađenih na različitim mjestima, uočen je među njima znatan broj vojničkih spomenika.¹⁷ Najviše ih je pronađeno na sjevernoj salonitanskoj nekropoli, koja se pružala uz cestu sjeverno od amfiteatra do Manastirina. U prvoj kuli istočno od amfiteatra bio je uzidan nadgrobni spomenik centuriona Tita Flavija Pomponijana, koji je služio u različitim legijama - *II Traiana fortis*, *IV Flavia*, *XII fulminata*, *XIV Gemina Martia*.¹⁸ Nedaleko od amfiteatra otkriven je titul Septimija Epikada Pirana, vojnika III. kohorte Alpinaca, i ulomak vojničkog natpisa sa sačuvanim siglami CPF VI. ili XI. legije (kat. čest. 3936/ A 3209).¹⁹ Na Kapljuču je pronađen dio monumentalne stele vojnika I. belgijske kohorte (A 4867) i ulomak stele veterana VII. legije CPF (A 5063), te dio vojničke stele iste legije (A 5054). Stela veterana V. makedonske legije Lucija Domicijana Valenza pronađena je istočno od nekropole 16 sarkofaga (A 3900).²⁰ Na

lokalitetu Martinčevo, gdje se pružao najstariji dio nekropole uz cestu koja je vodila prema jednim od sporednih gradskih vrata *Porta suburbia I*, otkriveno je nekoliko vojničkih natpisa - ulomak monumentalne stele arhitektonskog tipa Lucija Arancija, veterana VII. legije (A 4657), zatim natpis Lucija Barbija, veterana XI. legije CPF (A 5250), natpis veterana VII. legije Tita Sabina (A 32), i natpis Aurelija Marcijala, vojnika I. italske legije (A 237).²¹ Ulomak stele veterana VII. legije Gaja Pinarija Skarpa pronađen je na Manastirinama (A 3164), a nadgrobni natpis Gaja Valerija Prokula, konjanika I. belgijske kohorte i I. kohorte alpinaca (A 1372), izišao je na vidjelo kod kuća Grubišić, oko kilometar sjeveroistočno od bedema Salone.²²

Velika količina nadgrobnih spomenika sa zapadne nekropole bila je sekundarno upotrijebljena kao građevinski materijal novog prstena bedema na tom dijelu grada. Brojni ulomci izvađeni su iz kula br. 4 i 5, a tu je u tkivo zapadnih zidina bila ugrađena

13 Medini 1984, str. 109, sl. 2; Cambi 1985-1986, str. 84-86, sl. 10.
14 Bulić 1913, str. 14-15, inv. br. A 4407; Cambi 2005, str. 57-58, sl. 77.

15 Cambi 1985-1985, str. 83-84; Miletić 1992, str. 33-34.
16 Bulić 1888, str. 145, br. 94; Bulić 1916, str. 125, inv. br. A 4644; Miletić 1992, str. 34.

17 Miletić 1990, str. 163-194; Miletić 1989, str. 49-70; Miletić 1992, str. 21-50.
18 CIL III 2029, Cararra 1991, str. 127, 128; Miletić 1990, str. 167.
19 Rendić - Miočević 1950-51, str. 226, br. 53; Bulić 1904, str. 53.
20 Bulić 1909, str. 59-60.

21 Bulić 1914, str. 66; Bulić 1924-25, str. 40; CIL III 2048, Lanza 1848, str. 78, natpis br. L; CIL III 2008.
22 Egger 1926, str. 67; Miletić 1990, str. 186-189.

ara Pomponije Vere.²³ U blizini je pronađen natpis Gaja Valerija, veterana XI. legije, zasad jedini vojnički nadgrobni spomenik, a vjerojatno će se otkriti još neki u budućim istraživanjima.²⁴

Ara Tita Flavija Lucilija bila je postavljena na istočnoj salonitanskoj nekropoli s obzirom na mjesto nalaza u blizini Andetrijskih vrata (*Porta Andetria*), kao i neke druge stele vojnika VII. legije. Jednostavnog oblika, s natpisom na pročelju u kojem se navode sve vojne funkcije pokojnika koje su prikazane u reljefu na bočnim stranama, izvanredan je primjer vojničkog nadgrobnog spomenika nastalog u salonitanskim klesarskim radionicama u prvoj polovici 2. st. U prvom planu je vojna karijera Tita Flavija Lucilija izražena u tradiciji uobičajene vojne ikonografije. Na desnom bočnom reljefu istaknut je kao *centurio cohortis VIII Voluntariorum*, koja je u to vrijeme bila u Dalmaciji; iz te vojne službe regrutiran je u carsku konjaničku stražu u Rimu gdje je postigao visoke vojne funkcije: vrhovnog kuratora i zastavnika carske konjaničke straže. Vojnu karijeru završio je kao *vexillarius equitum singularium Augusti*, što je prikazano na lijevoj bočnoj strani njegova spomenika. Budući da je kao centurion VIII. kohorte boravio u Dalmaciji, odakle je premješten u carsku konjaničku stražu u Rimu, vjerojatno se po časnom otpustu za cara Hadrijana vratio u Salonu, gdje je u obližnjim vojnim logorima bio započeo vojnu službu. Vjerojatno je tu organizirao stalan život, u kojemu je sudjelovao i rob Eulog sa svojom obitelji. Stoga je Eulog kao njegov oslobođenik i nasljednik dao napraviti nadgrobni spomenik svom patronu, sebi i svojim potomcima upravo na salonitanskoj nekropoli.

Ara Tita Flavija Lucilija slijedila je razvojni pravac osebujne vojne ikonografije svojstvene klesarskim radionicama pri vojnim logorima, kao što su one u Tiluriju. Motivi vojničkih nadgrobni spomenika preuzimaju se i primjenjuju prema zahtjevima naručitelja i u drugim radionicama, kako pokazuje primjer Lucilijeve are izrađene u Saloni za visokog vojnog časnika i postavljene na istočnoj salonitanskoj nekropoli. Iz salonitanskih klesarskih radionica potječu i nadgrobne stele vojnika VII. legije Kvinta Metija Valenta i Kvinta Valerija, kao i ara Marka Titija, također postavljene na istočnoj salonitanskoj nekropoli. Ara Tita Flavija Lucilija potvrđuje njihovu aktivnost u izradi vojničkih nadgrobni spomenika i u 2. st. potpuno prilagođenu vremenu njihova nastanka. To je razvijeni i vrlo popularni oblik nadgrobnog spomenika upravo u 2. st. koji je dominirao na grobnim parcelama salonitanskih nekropola.

Slika 4.
Stela pripadnika carske konjaničke straže equites singulares Augusti iz Rima, 3. st.

Popis kratica

Bull. Dalm. - Bulletino di arheologia e storia dalmata

CIL III - Corpus Inscriptionum Latinarum III

Izdanja HADa - Izdanja Hrvatskog arheološkog društva

PPUD - Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji

PWRE - Pauly - Wissowa Realencyclopädie

RFFZd - Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru

VAHD - Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku

Literatura

Abramić 1928-29
M. Abramić, *Spomenici iz bedema stare Salone*, VAHD L, Split 1932, 56-64.

Abramić 1940
M. Abramić, *Historijski natpis iz Garduna*, VAHD LI, Split 1940, 225-228.

Abramić 1953
M. Abramić, *Bilješka o zapadnom bedemu Salone*, VAHD LV, Split 1953, 162-165.

Alföldy 1969
G. Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg 1969.

Bulić 1888
F. Bulić, *Iscrizioni inedite, Salona*, Bull. Dalm. XI, Split 1888, 145.

Bulić 1903
F. Bulić, *Il monumento sepolcrale di Pomponia Vera, estratto alle mura perimetrali dell'antica Salona*, Bull. Dalm. XXVI, Split 1903, 3-9.

Bulić 1904
F. Bulić, *Salona (Solin)*, Bull. Dalm. 27, Split 1904, 53.

Bulić 1907
F. Bulić, *Stero di una Chiesa antica cristiana del VI sec nella localita detta Crikvina a Klapavice nel Comune Censuario di Klis (Clissa)*, Bull. Dalm. XXX, Split 1907, 101-122.

Bulić 1909
F. Bulić, *Iscrizioni Inedite, Salona (Solin)*, Bull. Dalm. 32, Split 1909, 59-60.

Bulić 1913
F. Bulić, *Trovamenti antichi romani e medioevali a Gradina di Salona*, Bull. Dalm. XXXVI, Split 1913, 14-15.

Bulić 1914
F. Bulić, *Trovamenti antichi ad Est dell'amfiteatro di Salona*, Bull. Dalm. 37, Split 1914, 66.

Bulić 1916
F. Bulić, *Iscrizioni inedite, Salona (Solin)*, Bull. Dalm. 39, Split 1916, 100-125.

Bulić
F. Bulić, *Trovamenti antichi nelle mura perimetrali e nelle torri di Salona ad Est dell' amfiteatro*, VAHD 47-48, Split 1924-25, 27- 73.

Cambi 1986
N. Cambi, *Salona i njene nekropole*, RFFZd 25 (12), Zadar 1985-86, 61-107.

Cambi 2005
N. Cambi, *Kiparstvo rimske Dalmacije*, Split 2005.

Carrara 1991
F. Carrara, *Topografija i iskapanja Salone*, u: *Antička Salona*, N. Cambi ed., Split 1991, 99-159.

Dyggve 1928
D. Dyggve, *La ville de Salone, Disposition et topographie, I Plan de la ville*, Recherches à Salone I, Copenhagen 1928.

Egger 1926
R. Egger, *Der altchristliche friedhof Manastirine*, Forschungen in Salona II, Wien 1926.

Goldsworthy 2003
A. Goldsworthy, *The Complete Roman Army*, London 2003.

Jeličić-Radonić 1997-1998
J. Jeličić-Radonić, *Nova istraživanja gradskih zidina Salone*, PPUD 37, Split 1997-1998, 5-36.

Keppie 1991
L. Keppie, *Understanding Roman Inscriptions*, London 1991.

Kirigin, Lokošek, Mardešić. Bilić 1987
B. Kirigin, I. Lokošek, J. Mardešić, S. Bilić, *Salona 86/87*, VAHD 80, Split 1987, 7-52.

Lanza 1848
F. Lanza, *Antike lapidi salonitane inedite*, Split 1848.

Lanza 1896
F. Lanza, *Monumenti Salonitani inediti*, Vienna 1856.

Mardešić 1988
J. Mardešić, *Izveštaj o zaštitnim arheološkim radovima na trasi splitske zaobilaznice kroz Salonu 1986/87*, Mogućnosti 3-4, Split 1988, 307-315

Mardešić 2003
J. Mardešić, *Salonitanske nekropole*, Opuscula archeologica 27, Zagreb 2003, 503-511.

Maršić 2005
D. Maršić, *Aserijatske nadgrobne are*, Asseria 3, Zadar 2005, 25-52.

Medini 1984
J. Medini, *Spomenici s Atisovim likom na području Sinjske krajine*, Cetinska krajina od prethistorije do dolaska Turaka, Izdanja HADa 8, Split 1984, 107-126.

Miletić 1989
Ž. Miletić, *Murazzo zapadne salonitanske nekropole*, RFFZd 28 (15), Zadar 1989, 49-70.

Miletić 1990
Ž. Miletić, *Sjeverna salonitanska nekropola*, RFFZd 29 (16), Zadar 1990, 163-194.

Miletić 1992
Ž. Miletić, *Istočna i jugoistočna nekropola Salone*, RFFZd 30 (17), Zadar 1992, 21-50.

Rendić Miočević
D. Rendić - Miočević, *Novi i neobjavljeni natpisi iz Dalmacije*, VAHD 53, 1952, 211-232.

Sanader 2003
M. Sanader, *Tilurium I, Istraživanja 1997 - 2001.*, Zagreb 2003.

Vegecije 2002
Publije Flavije Vegecije Renat, *Sažetak vojne vještine*, prevela Teodora Shek Brnardić, Zagreb 2002.

Wilkes 1969
J. J. Wilkes, *Dalmatia*, London 1969.

Zaninović 1984
M. Zaninović, *Vojni značaj Tilurija u antici*, Cetinska krajina od prethistorije do dolaska Turaka, Izdanja HADa 8, Split 1984, 65-76.

23 Bulić 1903, str. 3-9; Abramić 1932, str. 56 i d.; Abramić 1953, str. 162; Cambi 1985-1986, str. 65-76.

24 CIL III 2056; Lanza 1856, str. 23 i d.; Mardešić 1988, str. 307 i d.; Kirigin, Lokošek, Mardešić, Bilić 1987, str. 35-52.

Summary

The Altar of Titus Flavius Lucilius

Key words: military altar centurio Coh VIII Vol., vexillarius equitum singuarium Augusti, summus curator equitum singularu Augusti, Salona, first half of 2nd ct.

In the year of 170, during the Emperor Marcus Aurelius' rule, new rings of town walls were build around the spacious suburbs east and west of the original Salona town centre. The reasons for this were the first barbarian attacks of Quadi and Marcomanni at the borders of the Roman Empire. As the town spread towards the east and west - the so-called *Urbs orientalis* and *Urbs occidentalis*, the parts of the necropolises that were left within the new town walls had to be removed. Namely, from the oldest town gates *Porta Caesarea* the main road led and branched off into two main directions - east and south. From the so-called *Porta Graeca* the road led towards the west and necropolises were formed along that road. The oldest parts of the Salonitan necropolises were never systematically researched. All the finds are incidental and give sporadic information about the time of their forming and the ways of their expanding. Numerous tombstones of these earliest graveyards were used as a building material needed for the fast building of the town walls and consequently they were completely removed from the new town areas. Many examples built in the town walls and towers such as the altar of Titus Flavius Lucilius have been discovered near *Porta Andetria* during the preservation archaeological research in 2001. It was built into the first tower from the south side of the town gates. The tower was constructed from the large stone blocks where in the third row from the base level the altar of Titus Flavius Lucilius was built in.

Considering the place where it was found near *Porta Andetria*, the altar of Titus Flavius Lucilius was originally placed within the east Salonitan necropolis, as were some other military stelae of the soldiers from the 7th legion. It is an exquisite example of the military tombstone constructed in the Salonitan stonemason workshop in the first half of the 2nd century, with its simple form and the inscription on the front where all the military functions of the deceased are mentioned, and are represented on the sides in relief. The main story is the military career of Titus Flavius Lucilius presented in the tradition of the usual military iconography. He is described on a right side relief as a *centurio cohortis VIII Voluntariorum* that was in Dalmatia of that time; from that military service he was recruited as an *equites singulares Augusti* stationed on Celio in Rome where he won high military ranks: *vexillarius equitum singularium Augusti et summus curator equitum singularium Augusti*. His military career ended as a *vexillarius equitum singularium Augusti*, what is described on the left side of his tombstone. As he stayed in Dalmatia when he was *centurio cohortis VIII Volunatariorum*, and then was transferred to Rome as a *equites singulares Augusti*, after honourable retirement during Hadrian's rule he returned to Salona where in the neighbouring military camps he had once started his military service. He probably organized his life there, and slave Eulogus and his family were part of this. That is why his freed slave Eulogus chose Salonitan necropolis to build a tombstone for his patron, for himself and his descendants. The altar of Titus Flavius Lucilius followed the specific development of the military iconography typical for the stonemason workshops close to the military camps, such as the ones in Tiluri. Motifs of military tombstones are taken over and used by other workshops, what is obvious from the example of Lucilius' altar that proves their activity in making military tombstones in the 2nd century. Lucilius' altar is highly developed and popular form of the tombstone of the 2nd century that was dominant in the Salonitan necropolises.

Translation: Jasminka Babić